

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland
Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

4. Verschuivende loyaliteit

Twee jaar na de dood van haar echtgenoot kreeg Margaretha opnieuw een zwaar verlies te verwerken. Op 10 september 1419 werd haar broer Jan zonder Vrees in een hinderlaag gelokt en vermoord door aanhangers van de Franse dauphin, de latere koning Karel VII, die zich had verbonden met de partij van de Armagnacs. De moord vond plaats op de brug van Montereau-Faut-Yonne, ten zuid-oosten van Parijs. Het slechte nieuws moet Margaretha snel hebben bereikt. Een maand na de moord was zij waarschijnlijk aanwezig op een familiebijeenkomst in Mechelen met de nieuwe Bourgondische hertog Filips, Jan van Brabant en een delegatie van Brabantse edelen.¹ De dood van haar broer was een zwaar persoonlijk verlies voor Margaretha, maar had uiteraard bredere implicaties. De moord maakte een voorlopig einde aan de goede betrekkingen van Bourgondië met het Franse koningshuis. Voor Margaretha betekende de dood van haar broer op termijn ook een keerpunt in de relatie met de Bourgondische dynastie, nu ze te maken kreeg met haar twaalf jaar jongere neef Filips als het nieuwe hoofd van de familie.

4.1 Engeland als nieuwe bondgenoot (1421-24)

Op 7 maart 1421 vertrok Jacoba in de vroege morgen met een gewapend escorte vanuit Bouchain in het westen van Henegouwen naar Calais om de oversteek naar Engeland te maken. De weken ervoor had zij met haar moeder in Valenciennes doorgebracht. De dames hadden de door hen gewenste annulering van Jacoba's Brabantse huwelijk opnieuw besproken met de Staten van Henegouwen, maar deze waren niet bereid hun steun hieraan te verlenen. Velen, onder wie de hertog van Bourgondië, hadden er belang bij dat Jacoba naar haar Brabantse echtgenoot zou terugkeren. Jacoba voerde als één van de redenen voor haar plotselinge vertrek aan dat men had geprobeerd haar gevangen te nemen.²

De kronieken van Chastellain en Monstrelet schrijven Jacoba's besluit om naar Engeland te vertrekken toe aan beïnvloeding door diverse edelen in haar omgeving, onder wie drie vooraanstaande Hoeken. Zij vermelden Margaretha's betrokkenheid niet, in tegenstelling tot Le Févre die benadrukt dat dit gebeurde 'met instemming van haar moeder'.³ Le Févre heeft het vrijwel zeker bij het rechte eind, het is nauwelijks voorstelbaar dat Jacoba een dergelijke stap zou hebben genomen buiten medeweten van haar moeder. Vermoedelijk was Margaretha actief betrokken bij de voorbereidingen,⁴ maar gezien de politieke situatie

¹ Volgens Janse was Jacoba hierbij niet aanwezig, maar Margaretha wel. Bonenfant gaat uit van het omgekeerde, op basis van Mechelse stadsrekeningen. De onduidelijkheid is vermoedelijk toe te schrijven aan het feit dat Margaretha in Monstrelets beschrijving van deze bijeenkomst als gravin van Henegouwen wordt aangeduid. Zeker is dat zij was uitgenodigd (Bonenfant, *Philippe le Bon*, 166, 187; Janse, *Jacoba*, 170; Monstrelet, *Chronique III*, 359; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 452; Vaughan, *John*, 277).

² Volgens het *Beke-vervolg* wilde Jan van Brabant Jacoba gevangen laten nemen om haar het Verdrag van Sint-Maartensdijk alsnog te laten bezegelen (*Beke-vervolg*, 366-67; Janse, *Jacoba*, 190-93; *Part Cur I*, 47-48).

³ 'du consentement de sa mère' (Le Févre, *Chronique*, 31-32, 92). Jacoba's vertrek naar Engeland wordt vooral toegeschreven aan de invloed van de Henegouwse edelman Jan van Robersart, heer Van Ecaillon, die een conflict had met Bourgondië, en aan drie Hoekse edelen: Gerrit van Poelgeest, Gerrit van Assendelft en Jan van Wassenaar (Chastellain, *Chronique I*, 212-17; Monstrelet, *Chronique IV*, 26-28; Flammang, *Partis*, 545; Janse, *Jacoba*, 193-98). De Hoeken hadden belang bij de annulering van Jacoba's Brabantse huwelijk, al was de invloed van hun tegenstander Jan van Beieren in Brabant na de Brusselse opstand sterk verminderd (Stein, *Politiek*, 195).

⁴ Margaretha's hofmeester Gilles de Goegnies ontving op de dag voor Jacoba's vlucht 'salaris voor de afgelopen vier jaar'. De hoogte van het bedrag suggereert dat het om een extra beloning voor bijzondere diensten ging.

kon zij zich niet permitteren dat dit algemeen bekend werd. Ze reisde niet met haar dochter mee, hoewel de Engelse koning Hendrik V aan beide vrouwen een vrijgeleide had verstrekt.⁵

Naar Margaretha's motieven om haar dochter in deze ingrijpende stap te steunen kan wel worden geraden. Haar pogingen om invloed uit te oefenen op de Brabantse hertog waren mislukt. Jacoba's terugkeer naar hem zou hebben betekend dat Holland en Zeeland in handen van Jan van Beieren en de Kabeljauwen bleven, waardoor de Hoekse partij voor langere tijd buitenspel werd gezet, en ook Margaretha's inkomsten uit Holland onzeker bleven. Wellicht hoopte zij dat haar dochter in Engeland een nieuwe, sterkere huwelijkspartner zou vinden. Voor het eerst nam zij afstand van de Bourgondische politiek, zij het niet openlijk.

Margaretha trok zich na Jacoba's vertrek tot het begin van de zomer terug in Le Quesnoy. Zij onderhield contact met haar dochter en met de Engelse koning. In februari 1422 schonk zij een gouden beker aan de wapenkoning van de Orde van de Kousenband die haar namens Hendrik V bezocht en in juni van dat jaar stuurde ze zelf een boodschapper naar de koning.⁶ Het belangrijkste waarover Margaretha en Hendrik V contact hadden was vermoedelijk de nieuwe huwelijkspartner die Jacoba aan het Engelse hof vond, in de persoon van Humphrey van Gloucester, de broer van de koning. Het huwelijk vond in het najaar van 1422 plaats, nadat de koning zelf in augustus was overleden. Onzeker is of hij zijn toestemming had verleend. Wellicht had hij de voltrekking van het huwelijk op de lange baan geschoven om de alliantie met Bourgondië niet op het spel te zetten.⁷

De koning werd opgevolgd door zijn negen maanden oude zoon Hendrik VI, met Jacoba's echtgenoot als regent van Engeland. Het nieuws over het huwelijk bereikte het continent al snel en er werd alom schande van gesproken, omdat Jacoba's huwelijk met Jan van Brabant niet formeel was ontbonden.⁸ In Henegouwen deed het gerucht de ronde dat Jacoba een kind verwachtte en naar Le Quesnoy wilde komen voor de bevalling. Dit zal bij sommigen tot vreugde hebben geleid, maar de Henegouwse bestuurders waren vooral waakzaam, omdat ze een aanval van de hertog van Brabant vreesden. Van de veronderstelde zwangerschap werd verder niets vernomen, waarschijnlijk was het gerucht door aanhangers van Jacoba verspreid. Margaretha stuurde in januari haar kapelaan Gerard

Hij ontving 342 lb ts, terwijl zijn reguliere jaarloon in 1423 40 lb bedroeg (ADN, B 7979, f 59v; 7980, f 70v; 7981, f 10). Na Jacoba's vertrek stuurde Margaretha een aantal van haar dochters dienaren naar Calais om zich bij haar te voegen (ADN, B 7979, f 4).

⁵ De reis naar Calais voerde door Bourgondisch gebied. Margaretha stuurde op 3 maart een boodschapper naar Jan van Luxemburg om een vrijgeleidebrief bij hem te halen 'om in Frankrijk wijn te kopen voor haar hofhouding' (*'pour aller quere vins en France pour sen hostel'*). Gezien de datum is het mogelijk dat ook deze de vrijgeleide samenhang met Jacoba's vertrek naar Engeland, maar deze werd niet op tijd ontvangen. De boodschapper was negen dagen op pad en keerde dus pas terug na Jacoba's vertrek. Was het een afleidingsmanoeuvre? Jan van Luxemburg was een vertrouweling van de Bourgondische hertog (ADN, B 7979, f 15v; Van Mieris, *Charterboek IV*, 570; Vaughan, *Philip the Good*, 12).

⁶ Om onbekende redenen ontving Margaretha in dezelfde maand 2.000 mark van de koning (ADN, B 7979, f 4, 9v, 39, 57; ADN, B 7980, f 70; Wylie en Waugh, *Henry V*, 292 nt. 9; Janse, *Jacoba*, 192-96).

⁷ Janse veronderstelt dat Hendrik V wel toestemming had gegeven (Janse, *Jacoba*, 207).

⁸ Eind september 1422 kwamen de Staten van Henegouwen op schriftelijk verzoek van Jacoba bijeen in Mons, in aanwezigheid van Margaretha, Jan van Brabant en Filips van Sint-Pol. Was dit een laatste bemiddelingspoging of ging het om de aankondiging van het aanstaande huwelijk? (*Part Cur I*, 55; Janse, *Jacoba*, 201; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 351). Een maand later ontving Jan van Brabant bericht dat het huwelijk voltrokken was.

le Maire naar Londen, die haar over de werkelijke stand van zaken zal hebben geïnformeerd.⁹

4.2 De relatie met Bourgondië onder druk (1421-24)

Tijdens Jacoba's verblijf in Engeland werd van verschillende kanten druk op Margaretha uitgeoefend om zich in te zetten voor een verzoening van haar dochter met de Brabantse hertog. Jacoba's alliantie met Engeland was evident niet in het belang van Bourgondië. Weliswaar was Engeland sinds de moord op Jan zonder Vrees een bondgenoot, maar Filips wilde Henegouwen, Holland en Zeeland binnen zijn eigen invloedssfeer behouden. Toch leidde dit niet tot een openlijk conflict tussen Margaretha en haar neef. Hiervoor is al gebleken dat de Bourgondische hertog in deze periode een bemiddelende rol vervulde in Margaretha's conflict met Jan van Beieren, al leverde dit niet veel op. Tijdens Jacoba's verblijf in Engeland, van maart 1421 tot oktober 1424, hadden Margaretha en Filips voornamelijk contact over twee kwesties: Margaretha's inkomsten uit Holland en Jacoba's huwelijks staat. Filips wilde dat er een verzoening plaatsvond tussen Jacoba en Jan van Brabant, terwijl Margaretha Filips nodig had als bemiddelaar bij het conflict over haar Hollandse inkomsten. Vermoedelijk werden deze belangen tegen elkaar uitgespeeld, zonder dat dit leidde tot concrete resultaten. Beiden schaakten op meerdere borden. Filips onderhield niet alleen met Margaretha, maar ook met Engeland, met Jan van Brabant en met Jan van Beieren intensief contact.¹⁰ Ook Margaretha stuurde nog steeds met enige regelmaat boodschappers en vertegenwoordigers naar Engeland, vermoedelijk om te bespreken hoe en wanneer Jacoba met haar nieuwe echtgenoot terug zou keren naar haar landen.¹¹

Ook de Staten van Henegouwen spanden zich in voor een verzoening tussen Jacoba en Jan van Brabant. Zij benaderden zowel Margaretha als Filips om op te treden als bemiddelaar. Eind april 1421 kwam Filips persoonlijk naar Henegouwen. Na een driedaags bezoek aan Valenciennes bezocht hij Margaretha in Le Quesnoy. De uitkomst van hun besprekingen is onbekend, evenals als de inhoud van de boodschap die twee raadsheren van Margaretha begin augustus aan Filips de Goede overbrachten.¹²

In de laatste maanden van 1421 kwamen Margaretha's vertegenwoordigers zoals gezegd een paar keer onverrichterzake terug van bijeenkomsten over het conflict met Jan van Beieren, die steeds werden afgeblazen, maar er vond wel een andere bijeenkomst plaats. Margaretha reisde met haar hofhouding naar Douai, waar de Bourgondische hertog haar tegemoet kwam om haar te begeleiden naar Atrecht. Daar werd ze met alle égards ontvangen door zijn echtgenote, Michelle van Valois. In de dagen die volgden vonden allerlei feestelijkheden plaats ter ere van Margaretha. De Bourgondische hertog beloofde dat hij ervoor zou zorgen dat Jacoba 'een goede vrede' met haar echtgenoot kon sluiten. Vermoedelijk is Margaretha door dit charme-offensief niet van inzicht veranderd, maar ze

⁹ *Part Cur I*, 58-59; ADN, B 7981, f 65v. De Staten van Henegouwen ontvingen in februari 1423 brieven van Jacoba waarin ze haar huwelijk officieel bekend maakte (Devillers, *Cartulaire IV*, 327-328).

¹⁰ Vaughan, *Philip the Good*, 34.

¹¹ 11-26 augustus 1423: Jan van Haynin en de bastaardzoon van de heer van Wargny, die als boodschapper te paard in dienst was bij Margaretha (ADN B 7981, f 68v); sep-okt 1423: Jan van Haynin (ADN, B 7982, f 61v; Dev Cart VI, 74-75); juli en september 1424: de bastaardzoon van de heer van Wargny (ADN, B 7982, f 64; 7983 f 52v).

¹² *Part Cur II*, 243-44, 247; ADN, B 7979, f 56; Vander Linden, *Itinéraires*, 15. Ook in Henegouwen lijkt Margaretha haar bereidheid om te bemiddelen te hebben gekoppeld aan de betaling van haar jaargeld (Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 350).

liet zich niet in de kaarten kijken. Ze vertrok weer naar Le Quesnoy om daar het kerstfeest te vieren en was eind januari aanwezig bij een bijeenkomst van de Staten van Henegouwen over de huwelijkskwestie.¹³

Ook na de voltrekking van Jacoba's huwelijk met Humphrey werd er nog gepraat. In juni 1423 waren Margaretha's vertrouwelingen, de heer van Haynin en kapelaan Gerard le Maire, aanwezig bij besprekingen tussen Filips de Goede en Jan van Brabant in het Vlaamse Geraardsbergen over de huwelijkskwestie. Jan van Brabant stemde toe in bemiddeling door de hertogen van Bourgondië en Bedford.¹⁴ In februari 1424 stemde ook Humphrey, die zich enigszins voorbarig al tooide met de titel graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, in met bemiddeling door zijn broer en Jacoba's oom. Margaretha's vertegenwoordigers bevonden zich eveneens in Amiens. In mei verklaarde Jacoba zich aan de uitkomst van de bemiddeling te zullen onderwerpen.¹⁵

Margaretha werkte mee aan de bemiddelingspoging en leek hiermee de Bourgondische lijn te volgen. Uit de eerder genoemde brief aan haar zuster Katherina van Bourgondië blijkt echter dat ze het Engelse huwelijk erkende. Hierin duidde ze haar dochter namelijk aan als '*ducesse de Gloucestre*'.¹⁶ Zij had haar eigen verborgen agenda, terwijl ze samen met Filips van Sint-Pol instructies opstelde voor de door Filips van Bourgondië te voeren onderhandelingen met de hertogen van Bedford en Gloucester, gericht op de terugkeer van Jacoba naar haar landen. Ze stemde ermee in dat de huwelijkskwestie na Jacoba's terugkeer opnieuw aan de paus zou worden voorgelegd, en dat zij naar haar Brabantse echtgenoot zou terugkeren indien dit huwelijk geldig werd bevonden. Filips van Sint-Pol en Margaretha benadrukten dat de hertog van Bourgondië, als hoofd van hun huis, de meest geschikte persoon was om deze onderhandelingen te voeren, en dat zij veel vertrouwen in hem hadden, maar de gesprekken leverden niets op. Dat de spanning inmiddels hoog uitliep blijkt uit de uitkomst van het vervolgoverleg in juni: beide partijen werd verzocht niet naar de wapens te grijpen zolang er geen pauselijke uitspraak was. Het mocht niet baten.¹⁷

4.3 'Regentes van Henegouwen' (1421-24)

In zijn beschrijving van het leven van Margaretha van Bourgondië in de *Biographie Nationale* veronderstelde Devillers dat zij tijdens Jacoba's verblijf in Engeland optrad als regentes.¹⁸ Dit heeft betrekking op het graafschap Henegouwen, in het door Jan van Beieren bestuurde Holland vertoonde Margaretha zich in deze jaren niet. Zij verbleef

¹³ ADN, B 7980, f 64v; Devillers, *Cartulaire IV*, 301; Vinchant, *Annales IV*, 83-84; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 350-51.

¹⁴ ADN, B 7981, f 67v; Dynter, *Chronica*, VI 847; Von Löher, *Beiträge*, 53. Grammont = Gerardmont = Geraardsbergen (Vlaanderen). De hertog van Bedford, broer van Humphrey van Gloucester, trad na het overlijden van Karel VI op als regent van Frankrijk en was de voornaamste Engelse bondgenoot van Filips de Goede.

¹⁵ Devillers legt een verband met de voorbesprekingen voor het verdrag van Amiens, dat op 17 april 1423 werd gesloten tussen de hertogen van Bourgondië, Bedford en Bretagne. De Barante vermeldt dat tijdens deze voorbesprekingen vertegenwoordigers van Jan van Brabant en Jan van Beieren aanwezig waren en Jacoba's huwelijk met de hertog van Gloucester ter sprake kwam. Janse vermeldt dat vertegenwoordigers van alle partijen begin maart in Amiens bijeen kwamen (ADN, B 7982, f. 63; Devillers, *Cartulaire IV*, 368, 375-76, 380-81; De Barante, *Histoire de Bourgogne IV*, 75; Janse, *Jacoba*, 209-10).

¹⁶ Stouff, *Cathérine, Deuxième partie*, 177. Zie over datering van deze brief paragraaf 3.7, nt. 61.

¹⁷ Devillers, *Cartulaire IV*, 382; Janse, *Jacoba*, 210; Monstrelet, *Chronique IV*, 175, 207-08; Le Févre, *Chronique II*, 82-83.

¹⁸ '*Elle remplit les fonctions de régente*' (Devillers, *Marguerite*, 609).

meestal in Le Quesnoy, en reisde soms voor de hierboven beschreven diplomatieke bijeenkomsten naar Vlaanderen of Artesië. Ook de Henegouwse steden Ath en Mons bezocht ze incidenteel. Margaretha verbleef altijd al een groot deel van haar tijd in Le Quesnoy, maar in de jaren 1421-24 was ze honkvaster dan ooit.¹⁹ Vermoedelijk voelde ze zich binnen de kasteelmuren van haar Henegouwse residentie het veiligst. Daar kwam bij dat zij zozegd ‘het fort bewaakte’ voor haar dochter.

Gezien Margaretha’s vooraanstaande positie in het graafschap, en aangezien zij soms optrad namens Jacoba, is het begrijpelijk dat Devillers haar heeft aangemerkt als regentes, maar feitelijk is het onjuist. Jan van Brabant werd door de Staten van Henegouwen, zij het met enige achterdocht, erkend als vorst en was op belangrijke momenten persoonlijk aanwezig. Henegouwse ambtenaren en instanties hielden zich bezig met het vorstelijke bestuur, onder leiding van de grootbaljuw als plaatsvervanger van de vorst. De Staten van Henegouwen, die afwisselend door Jacoba, één van haar echtgenoten of haar moeder bijeen werden geroepen, speelden in deze periode een cruciale rol. De standenvertegenwoordigers deden in toenemende mate een beroep op Filips de Goede, maar ook nog steeds regelmatig op Margaretha. Van Eeckenrode noemt Margaretha in deze periode een stabiel element in het Henegouwse bestuur, naast de Statenvergadering.²⁰ Zij werd op de hoogte gehouden van de uitkomsten van Statenvergaderingen en over bepaalde zaken geconsulteerd. Dit gebeurde volgens een rekening van de penningmeester van Mons ‘aangezien zij één van aanzienlijksten, grootsten en machtigsten van de drie standen was’.²¹ Anders gezegd: er diende rekening met haar te worden gehouden. Het citaat wekt terecht de indruk dat Margaretha lid was van de Staten van Henegouwen. Vrouwen waren in het algemeen uitgesloten van deelname aan Statenvergaderingen, maar er waren uitzonderingen. Aangezien Margaretha geen regerend vorstin meer was, moet zij lid zijn geweest van de tweede stand, de adel, maar wel een zéér prominent lid. Vermoedelijk liet zij zich gewoonlijk vertegenwoordigen door een plaatsvervanger, maar op belangrijke momenten was zij persoonlijk aanwezig.²²

De Henegouwse Staten deden een beroep op de gravin-weduwe wanneer het graafschap hinder ondervond van Bourgondische troepen, die zich met enige regelmaat in het zuiden en westen van het graafschap vertoonden. In februari 1420 wilden Vlaamse troepen in dienst van Filips de Goede zich een weg door Henegouwen banen. Henegouwse bestuurders stuurden vertegenwoordigers naar Filips met het verzoek een andere route te kiezen. Margaretha werd hierbij op verzoek van Jan van Brabant betrokken. Ze nam het op zich om vanuit Kamerijk persoonlijk brieven naar vertegenwoordigers van Filips te brengen en had kort daarna in Oisy een bespreking met hemzelf. Toen de troepen in april terugkeerden uit Frankrijk deed de grootbaljuw van Henegouwen opnieuw een beroep op Margaretha, om naast het door hem opgestelde verzoek om ordelijk gedrag ook haar eigen vertegenwoordigers naar de legerleiders te sturen. Deze keer hielp het, de troepen richtten geen schade aan.²³

¹⁹ Haar Hollandse douarie beheerde ze in deze periode vanuit Henegouwen (N.A., AGH 59, f 17v-22).

²⁰ Bocage, *États*, 74; Bousmar, *Comtés*, 409-10; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 346.

²¹ ‘comme elle estoit li une des plus notable, plus grande et plus poissans desdis III estas’ (Devillers, *Cartulaire IV*, 337).

²² Ook na 1427 werd Margaretha voor vrijwel alle bijeenkomsten van de Staten van Henegouwen uitgenodigd. Een andere dame die deze eer te beurt viel was Jeanne van Werchin, die van haar broer de titel ‘sénéchal’ van Henegouwen had geërfd (Van Eeckenrode, *États*, 121-23; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 396-98).

²³ Bonenfant, *Philippe Le Bon*, 246-47, nt. 675; Monstrelet, *Chronique III*, 374; Pinchart, *Comptes*, 138, 154-55, 157, 160.

In november 1421 traden de grootbaljuw en Margaretha opnieuw gezamenlijk op. Tijdens een Raadsvergadering in Mons werd een brief van de hoogste bestuurder voorgelezen, die veelzeggend was verstuurd vanuit Le Quesnoy. Hierin liet hij weten dat Bourgondische troepen op doorreis van Bourgondië naar Gent veel ellende veroorzaakten in het westen van Henegouwen, ondanks hun belofte aan hemzelf en aan ‘*madame la doagiere*’ om dit niet te doen. Namens Margaretha, de grootbaljuw en het stadsbestuur werden vertegenwoordigers naar de hertog van Bourgondië gestuurd om hiertegen te bezwaar te maken.²⁴ Een maand later intensiverde Margaretha haar inspanningen. De militair bevelhebber (provoost) van Le Quesnoy bracht aan de Bourgondische legerleiding in Douai haar voorstel voor een ontmoeting in de buurt van Valenciennes over. Een dag later stuurde Margaretha de provoost van Bavay naar Filips zelf.²⁵ Kort daarna vond de reeds genoemde diplomatieke ontmoeting in Atrecht plaats waar ook Jacoba’s terugkeer naar haar echtgenoot en Margaretha’s inkomsten uit Holland op de agenda stonden. Vermoedelijk gaat het te ver om te veronderstellen dat Filips de Goede opzettelijk terughoudend was met het tot de orde roepen van zijn manschappen, om bij de onderhandelingen druk te kunnen uitoefenen op zijn tante.

In het voorjaar van 1423 kwam de dreiging van twee kanten: zowel de Bourgondiërs als hun tegenstanders de Armagnacs plunderden het graafschap. De Armagnacs namen een aantal dienaren en bondgenoten van Margaretha gevangen.²⁶ Humphrey bood aan om troepen te sturen, maar zij raadde hem dit af. In augustus riep zij vertegenwoordigers van adel en steden in Le Quesnoy bijeen. Het landsbelang leidde tot een hoge mate van interne eendracht. Een bede ter verdediging van het graafschap tegen Franse troepen werd nu wèl goedgekeurd. Zij en de heer van Enghien, een raadsheer en volgeling van Jan van Brabant, drongen er in september gezamenlijk op aan dat het bedrag met spoed bijeen werd gebracht.²⁷

Margaretha was geen regentes, maar het bovenstaande illustreert dat het graafschap in tijden van nood regelmatig een beroep op haar deed, vooral als het ging om de relatie met Bourgondië.

4.4 Buitenspel gezet. Het verdrag van Douai (1424-25)

In het najaar van 1424 maakten Jacoba en haar Engelse echtgenoot de oversteek naar het vasteland. Margaretha informeerde het stadsbestuur van Mons, en riep haar bondgenoten op om het vorstelijke paar samen met haar tegemoet te rijden voor een waardige ontvangst.²⁸

De Henegouwse steden aarzelden, ze voorzagen terecht moeilijkheden. Valenciennes wilde Jacoba en Humphrey niet ontvangen, en Mons aanvankelijk evenmin. De stad stuurde boodschappers naar de gravin-weduwe in de hoop dat zij haar dochter duidelijk kon maken

²⁴ Deze grootbaljuw van Henegouwen, Willem van Sars, had vermoedelijk een goede verstandhouding met Margaretha. In juni 1422 werd hij door Jan van Brabant vervangen (Bousmar, *Comtés*, 410 nt. 78; Devillers, *Cartulaire IV*, 305; *Part Cur I*, 50).

²⁵ Bavay maakte deel uit van Margaretha’s Henegouwse douarie.

²⁶ Devillers, *Cartulaire IV*, 335-37; *Part Cur I*, 62-63; Bousmar, *Comtés*, 411; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 352. Het betrof onder andere de heer van Donstiennes, Gilles van Potelle en de wapenkoning van Ponthieu (een gebied dat deel uitmaakte van Jacoba’s weduwgoed uit haar eerste huwelijk).

²⁷ Arnould, *Dénombrements*, 146-47; Bousmar, *Comtés*, 411; Flammang, *Partis*, 561; Devillers, *Cartulaire IV*, 335-37; Von Löher, *Beiträge I*, 51; *Part Cur I*, 63-69; Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 352.

²⁸ ADN, B 7983, f 50v; *Beke-vervolg*, 367; *Brab. Yeesten*, VII 14.647-57; Devillers, *Cartulaire IV*, 411; *Qualiter Philippus Dux*, 16.

dat een bezoek ongewenst was, maar Margaretha negeerde dit en stuurde een dag later acht wagens met bagage en voorraden naar Mons om haar komst aldaar voor te bereiden. Het vorstelijke gezelschap trok, vergezeld van een aanzienlijke legermacht, naar de Henegouwse hoofdstad, die hen noodgedwongen ontving.²⁹ De Staten werden bijeengeroepen en een vooraanstaande geestelijke hield een pleidooi, waarin hij de onwettigheid van Jacoba's huwelijk met de hertog van Brabant en haar gewetensnood hierover benadrukte. Overtuigd door dit betoog, maar vermoedelijk ook door de aanwezigheid van de Engelse troepen, huldigden de Henegouwse edelen en steden de hertog van Gloucester als hun nieuwe vorst. Bij de beëdiging in Valenciennes was Margaretha persoonlijk aanwezig.³⁰

Margaretha bleef openlijk tonen dat zij aan Humphrey's kant stond, ook toen de hertog van Brabant met steun van de hertog van Bourgondië een groot leger op de been bracht om Henegouwen te heroveren. Zij liet een banier met haar wapen maken voor aan een trompet en op nieuwjaarsdag deelde ze geschenken uit aan Humphrey's herauten, trompetspelers en andere dienaren.³¹ De Engelse hertog zette echter niet door in de oorlog die in het voorjaar van 1425 in Henegouwen uitbrak. Na de vrijwel zonder tegenstand verlopen herovering van Braine-le-Comte³² door Brabants-Bourgondische troepen zegde een deel van de Henegouwse edelen en steden zijn steun aan de Engelse hertog op.³³

Humphrey vertrok eind maart, met de bedoeling om met een sterker leger terug te keren. Jacoba liet hij, op verzoek van Margaretha en de Staten, achter in Henegouwen. Vertegenwoordigers van Mons garandeerden haar veiligheid.³⁴ Volgens Janse hielden Margaretha en haar aanhang Jacoba als onderpand in Henegouwen, om ervoor te zorgen dat zij namens haar dochter bij de onderhandelingen zou worden betrokken.³⁵ Dit overtuigt maar gedeeltelijk, aangezien zij ook tijdens Jacoba's verblijf in Engeland steeds betrokken was geweest bij de onderhandelingen. Wellicht dacht zij dat haar dochter sterker zou staan door in Henegouwen te blijven, of had zij zich hiervan laten overtuigen.³⁶

Margaretha speelde aanvankelijk inderdaad een belangrijke rol in de besprekingen die volgden. Mons drong bij Jacoba aan op onderhandelingen met de Bourgondische hertog, die dreigde met een beleg van de stad.³⁷ Margaretha bezocht Filips kort na Humphrey's vertrek uit Henegouwen.³⁸ Begin april 1425 werd een door Filips en Margaretha voorgestelde

²⁹ Devillers, *Cartulaire IV*, 419-20. Op 7 december werd Margaretha's bagage teruggebracht naar Le Quesnoy (ADN, B 7983, f 34).

³⁰ ADN, B 7983, f 38r, 49v; Devillers, *Cartulaire IV*, 433; Bousmar, *Comtés*, 411; Janse, *Jacoba*, 215-16; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 30-31; Le Févre, *Chronique II*, 91-92; Monstrelet, *Chronique IV*, 211.

³¹ ADN, B 7983, f 53 r,v.; Monstrelet, *Chronique IV*, 212; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 31; Trompetspelers hadden vooral een militaire functie (Janse, *Muziekleven*, 140-41).

³² 's-Gravenbrakel, gelegen in het noord-oosten van Henegouwen, vlakbij de grens met Brabant.

³³ Bousmar, *Comtés*, 411; Vaughan, *Philip the Good*, 35-37. Henegouwen kende geen structurele partijstrijd, maar in de periode 1425-27 was er tijdelijk sprake van een politieke tegenstelling. Een deel van de adel steunde Jacoba en Margaretha, anderen stonden aan de kant van de hertog van Brabant (Flammang, *Partis*).

³⁴ Janse, *Jacoba*, 217-22; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 32; Monstrelet, *Chronique IV*, 230-31.

³⁵ Janse, *Jacoba*, 222.

³⁶ Door het stadsbestuur van Mons? De loyaliteit van de stad aan Jacoba in deze periode is op z'n zachtst gezegd twijfelachtig. Ook Filips de Goede had er belang bij dat Jacoba binnen zijn invloedssfeer bleef. Zijn vertegenwoordigers hadden in februari 1425 de Henegouwse hoofdstad bezocht, en toen wellicht al voorwaarden neergelegd (*Part Cur I*, 86).

³⁷ Von Löher, *Beiträge I*, 59; *Part Cur I*, 99, 104.

³⁸ Vanaf 31 januari tot medio of eind maart 1425 verbleef Margaretha in Mons, waarna ze via Saint-Ghislain naar Oudenaarde reisde. Mogelijk heeft het overleg hier plaatsgevonden. Na terugkomst verbleef zij van 31 maart tot 21 april opnieuw in Mons, waarna zij weer naar Vlaanderen vertrok (ADN, B 7983, f 50 r,v).

verdragstekst besproken tijdens een bijeenkomst in het stadhuis van Mons. De inhoud ervan is onbekend, maar deze was duidelijk niet voor iedereen aanvaardbaar. Er ontstond zoveel tumult dat Jacoba en Margaretha, die op enige afstand de resultaten van het overleg afwachtten, erop af kwamen, begeleid door de grootbaljuw van Henegouwen, de heer van Haynin. Deze suste de ruzie. Nog dezelfde dag kwam er een verzoek van de hertog van Brabant om overleg, maar Jacoba weigerde zijn herauten tot de stad toe te laten. Mons wilde wel met de Brabanders spreken, en hen voorstellen in te stemmen met de punten uit de door Filips en Margaretha voorgestelde tekst. Dit werd aan Jacoba en Margaretha gezamenlijk voorgelegd. Margaretha moet haar dochter hebben overgehaald, want de dames stemden er nu gezamenlijk mee in.³⁹

Op 21 april, nadat Humphrey vanuit Calais de oversteek naar Engeland had gemaakt, vertrok Margaretha met een delegatie van veertien vertegenwoordigers uit Mons opnieuw naar de Bourgondische hertog, voor verdere gesprekken. Mons beweerde later dat de vorstin-weduwe haar eigen deelname had opgeëist door te dreigen dat zij zich nooit meer voor vrede voor de stad zou inzetten als de delegatie zonder haar zou vertrekken.⁴⁰ Tijdens de besprekingen werd vanuit het Bourgondische kamp de militaire druk verder opgevoerd. Jan van Brabant dreigde niet alleen met een beleg van Mons, maar wilde ook in Margaretha's belangrijkste steden in Henegouwen, Ath en Le Quesnoy, 'de rebellen onderwerpen'. De Brabantse hertog hield het niet bij loze dreigementen, maar beval Valenciennes om troepen naar Le Quesnoy te sturen. Margaretha bereidde zich voor op een aanval: vanaf begin april betaalde ze troepen voor de verdediging van haar residentie.⁴¹

Na terugkomst deden de Henegouwse vertegenwoordigers verslag van de besprekingen, aan de hand van een brief van Margaretha. De voorgestelde overeenkomst werd 'heel eerzaam en voordelig' bevonden.⁴² Ook van dit voorstel is de inhoud niet bekend, maar tegelijkertijd kwam een oorkonde van Filips de Goede aan de orde, gedateerd op 15 mei, waarin hij verklaarde dat hij op herhaald en uitdrukkelijk verzoek van Margaretha en de vertegenwoordigers van Mons zijn beide vrouwelijke familieleden en het graafschap onder zijn hoede zou nemen totdat er een pauselijke uitspraak over Jacoba's huwelijk was. Vermoedelijk maakte dit deel uit van het voorgestelde akkoord.

Hoewel Margaretha had deelgenomen aan de onderhandelingen bleef ze niet in Mons om de uitkomst ervan te verdedigen. De bestuurders legden het voorstel aan Jacoba voor, met het advies ermee in te stemmen. Jacoba aarzelde en wilde het eerst nog bespreken met haar moeder, maar Margaretha, die aanvankelijk samen met de rest van de delegatie in Mons was teruggekeerd, was kort daarna vertrokken naar Condé, om voorlopig niet meer terug te keren in de Henegouwse hoofdstad. Dat zij de gevolgen van de voorgestelde overeenkomst onvoldoende doorzag, zoals Van Riemsdijk heeft verondersteld, lijkt me onwaarschijnlijk. Zij was eenvoudig voor het blok gezet door de militaire situatie, met de Bourgondisch-Brabantse troepen voor de poorten van Mons, terwijl ook Le Quesnoy werd

³⁹ *Part Cur I*, 107-11; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 32; Janse, *Jacoba*, 223.

⁴⁰ Dit brachten de schepenen van Mons naar voren, toen Margaretha's raadsheren na een verzoek in juni, in december 1425 opnieuw het bedrag claimden dat door Mons was toegezegd als vergoeding voor haar deelname aan de onderhandelingen: '*en pourcachant le traitiet pour venir au bien de pais*' (*Part Cur II*, 4-5; Devillers, *Cartulaire IV*, 463, 486). De gesprekken vonden plaats in in Douai, Lille en Oudenaarde, gedurende bijna een maand, tot 17 mei. Margaretha bevond zich vanaf 23 april onder andere in Douai, Mortagne, Condé, Orchies en Lallaing (ADN, B 7983, f 51; Monstrelet, *Chronique IV*, 234).

⁴¹ ADN, B 7983, f 4, 54v; *Part Cur I*, 112-15.

⁴² '*boins et bians honnerables en proufitables*' (*Part Cur I*, 116).

bedreigd. Bovendien was de rest van de Henegouwse delegatie blijkbaar niet bereid of in staat de strijd voort te zetten.⁴³

Tijdens het hieropvolgende beleg van Mons gingen de onderhandelingen door, maar nu zonder Margaretha. Op 1 juni 1425 werden Filips de Goede en Jan van Brabant het eens over de voorwaarden voor vrede in Henegouwen, die werden vastgelegd in het verdrag van Douai. Jan van Brabant zou Henegouwen opnieuw in bezit krijgen, en het bestuur overdragen aan een gouverneur die door de hertog van Bourgondië was goedgekeurd. Jacoba zou onder bescherming van de Bourgondische hertog leven tot er een pauselijke uitspraak over haar huwelijk was.⁴⁴ Daarmee kwam het graafschap weer volledig in Bourgondische handen.

Werd Margaretha buiten deze beslissende fase van de onderhandelingen gehouden, zoals wel is verondersteld, of koos zij hier zelf voor? Het laatste lijkt me gezien het voorafgaande het meest aannemelijk. Ze nam zowel letterlijk als figuurlijk afstand van de voorspelbare uitkomst van de laatste fase van de besprekingen. Zij had geprobeerd haar dochters belangen zo goed mogelijk te behartigen maar was hierin niet geslaagd, en trok daarom haar handen af van de uitkomst van de onderhandelingen, zoals ze eerder ook bij het Verdrag van Woudrichem had gedaan.⁴⁵

Het verdrag van Douai werd ter bezegeling voorgelegd aan Jacoba. In een brief aan Humphrey schreef Jacoba vanuit Mons dat haar moeder haar via haar kapelaan had laten weten dat het verdrag in haar afwezigheid en buiten haar medeweten was opgesteld. Volgens dezelfde brief wist Margaretha niet wat zij haar dochter moest adviseren, en durfde zij dit ook niet, omdat ze niet wist hoe het nu verder moest.⁴⁶ Ze adviseerde Jacoba om 'haar goede lieden van de stad' om hulp te vragen. Jacoba wendde zich tot de stadsbestuurders van Mons, maar die toonden op brute wijze dat zij niet bereid waren de strijd voort te zetten. Voor haar ogen werd een sergeant in dienst van de hertog van Gloucester onthoofd, waarna een groot aantal volgelingen van Humphrey gevangen werd genomen. Vervolgens dreigde het stadsbestuurder Jacoba aan Jan van Brabant uit te leveren wanneer zij zich niet binnen acht dagen naar Vlaanderen zou begeven.⁴⁷

Jacobas brief bereikte de Engelse hertog niet, maar werd onderschept. Een week later werd de Beierse erfdochter naar Gent overgebracht, begeleid door een omvangrijk gewapend escorte onder leiding van hoge Brabantse en Bourgondische heren, en vergezeld van haar hofhouding en 28 bagagewagens. Margaretha reisde vermoedelijk met haar dochter mee. Ondanks het indrukwekkende gevolg moet het een vernederende situatie zijn geweest.⁴⁸

⁴³ Cauchies, *Ordonnances*, 21; Janse, *Jacoba*, 223-24; *Part. Cur. I*, 115-116; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 32-34.

⁴⁴ Devillers, *Cartulaire IV*, 471-72, 477-80; Dynter, *Chronica*, VI 870-72.

⁴⁵ Volgens De Dynter werden er raadsheren van Jacoba in Douai verwacht. Vermoedelijk waren dit de vertegenwoordigers van de stad Mons. Volgens *Qualiter Philippus Dux* was Margaretha wel aanwezig, maar dit wordt door andere bronnen niet bevestigd. Monstrelet meldt dat het verdrag 'tot groot ongenoegen van de gravin-weduwe' tot stand was gekomen (Dynter, *Chronica*, VI 870; Janse, *Jacoba*, 224-25; Monstrelet, *Chronique IV*, 239; *Qualiter Philippus Dux*, 20).

⁴⁶ 'elle ne scet et n'ose moy conseiller, car elle-mesme ne scavoit que faire'

⁴⁷ Devillers, *Cartulaire IV*, 473-74; Janse, *Jacoba*, 224-26.

⁴⁸ Margaretha kwam op 15 juni aan in Gent (Devillers, *Cartulaire IV*, 486). *Beke-vervolg*, 374-75; Boone, *Princess*; Bousmar, *Comtés*, 414-16; Devillers, *Cartulaire IV*, 481-83; Dynter, *Chronica*, VI 872-73; Janse, *Jacoba*, 229-230; *Qualiter Philippus Dux*, 21; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 34-35; *Part Cur I*, 118-122.

Conclusie

Na de ontbinding van Jacoba's Brabants-Bourgondische huwelijk en haar vertrek naar Engeland moest Margaretha laveren tussen de politiek van Bourgondië en het belang van haar dochter als erfopvolgster van het Beierse huis. Haar primaire loyaliteit lag bij haar dochter, maar zij wilde ook de relatie met Bourgondië in stand houden. In deze periode onderhandelde zij niet meer voor of namens de hertog van Bourgondië, maar veelvuldig met hem. Hoewel de onderlinge verhoudingen in eerste instantie onaangetast leken was haar band met haar ruim twintig jaar jongere neef Filips de Goede minder sterk dan die met haar overleden broer Jan. Het moet haar al snel duidelijk zijn geworden dat voor Filips niet haar belang of dat van haar dochter, maar dat van Bourgondië voorop stond.

Margaretha steunde Jacoba's Engelse echtgenoot Humphrey van Gloucester openlijk in zijn poging Henegouwen te veroveren, ook toen deze tegenover een Brabants-Bourgondische coalitie kwam te staan. Na Humphrey's nederlaag en terugkeer naar Engeland was zij aanvankelijk betrokken bij vredesbesprekingen met de Bourgondische hertog. Uiteindelijk werd een keuze echter onvermijdelijk. Haar weigering om het verdrag van Douai te steunen, waarin werd bepaald dat Jan van Brabant voorlopig aanbleef als graaf van Henegouwen en dat Filips de Goede haar en Jacoba tijdelijk onder zijn hoede zou nemen, was een keuze vóór het belang van haar dochter als vorstin en tegen dat van de Bourgondische dynastie. Dit zou haar duur komen te staan.